

MIKROTIPOGRAFIJA ARHITEKTA JOŽETA PLEČNIKA

Klementina Možina

Oddano: 25. 8. 2011 – Sprejeto: 30. 9. 2011

Izvirni znanstveni članek

UDK 655.26:929Plečnik J.

Izвлеček

Namen: Prispevek podaja tipografsko analizo knjižice pravljič *Makalonca*, ki jo je v celoti oblikoval Plečnik, ter dveh njenih ponatisov, ki na žalost odstopata od izvirnega oblikovanja.

Metodologija/pristop: S primerjalno analizo obeh različic izvirne izdaje in dveh ponatisov smo podrobno preučili razlikovanja in nedoslednosti pri pripravi ter izdelavi druge in tretje izdaje knjižice pravljič *Makalonca*.

Rezultati: Arhitekturna dela slovenskega arhitekta Jožeta Plečnika (1872–1957) so znana po vsej Evropi. Manj znana so njegova dela na področju grafičnega oblikovanja in tipografije. Med drugo svetovno vojno je izdelal vse dekoracije, vinjete in inicialke za pravljičice ter v celoti grafično oblikoval knjižico, ki je bila izdana v mehki in trdi vezavi. Izdana sta bila dva mehkovvezana ponatisa – eden leto po arhitektovi smrti (1958) in drugi leta 1988, ob stoletnici nastanka pravljič. V obeh ponatisih je sicer poudarjeno, da je grafično oblikovanje ponatisov identično Plečnikovemu, oba ponatisa pa sta, ravno nasprotno, slaba in popačena posnetka originala. Razlikujeta se v velikosti knjig in zrcala, uporabljenih pisavah, eden tudi v uporabljenem črkovnem slogu in velikosti pisave glavnega besedila, kakor tudi v drugih spremembah v besedilu. Posledično je slovenska kulturna dediščina veliko izgubila.

Omejitve raziskave: Raziskavo je omejevala težka dostopnost in preverljivost zgodovinskih podatkov s področja tiskarstva na Slovenskem.

Izvirnost/uporabnost raziskave: To je prva podrobna tipografska raziskava manjšega dela Plečnikovega grafičnega oblikovanja. Tipografska analiza in rezultati raziskave so lahko v pomoč pri pripravi faksimil oz. vernih ponatisov, pomembnih za kulturno dediščino.

Ključne besede: grafično oblikovanje, Jože Plečnik, kulturna dediščina, ponatis, tipografija

Abstract

Purpose: This paper focuses on the typographic analysis of a small fairy tale book *Makalonca* designed by Plečnik, and on the analysis of its two reprints, which were unfortunately found to be inferior to the original design.

Methodology/approach: The differences and inconsistencies between the original and the two reprints of *Makalonca* were studied in details by the means of a comparative analysis

Results: The architecture of Jože Plečnik (1872–1957) is well known throughout Europe, while his graphic design and typography are less known. During the Second World War he made all the decorations, vignettes and initials for the fairy tales and elaborated the graphic design for the book which was published in two different bindings – hardcover and paperback. Two paperback reprints were subsequently published as well, the first one a year after the architect's death in 1958 and the second one in 1988, commemorating the centenary of the fairytales. In both reprints it was stressed that the graphic design remained the same as it was done by Plečnik. On the contrary, both reprints are deformations of the original. Not only that they are different in the book and layout size and typefaces, one even differs in the type style and type size of the body text. Moreover, there are also many other differences within the rest of the text, thus representing a great loss for the Slovenian cultural heritage

Research limitation: The research was hampered by difficulties in the accessibility and authentication of historical data of printing in Slovenia.

Originality/practical implications: This is the first detailed typographic research of a smaller part of Plečnik's graphic design. The typographic analysis and research results can be of use at the preparation of facsimile or authentic reprints important for our cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, graphic design, Jože Plečnik, reprint, typography

Meliti Stele¹

1 Uvod

Arhitektura slovenskega arhitekta Jožeta Plečnika (1872–1957), ki je deloval na Dunaju, v Pragi in domovini, je znana tuji javnosti. Manj znane pa so njegove stvaritve na področju grafičnega in tipografskega oblikovanja.

¹ Ko sem leta 2004 pričela prihajati v Arhitekturni muzej v Ljubljani in se začela zanimati za grafično in predvsem tipografsko delo arhitekta Jožeta Plečnika, mi je takratni direktor muzeja dr. Peter Krečič dejal, da sem pravzaprav dolžna raziskati to arhitektovo področje zaradi Melite Stele. Vse od takrat, ko delo zaradi raznovrstnih razlogov ni napredovalo, sem se pogosto s slabo vestjo spominjala besed dr. Krečiča. Tako je končno nastal prispevek, kjer je obdelan vsaj majhen del arhitektovega tipografskega dela.

V Plečnikovih osnutkih v začetku 20. stoletja je viden vpliv secesije, italijanske in klasične antične arhitekture, medtem ko so v njegovih kasnejših delih vidne značilnosti slovanske ljudske umetnosti (Hrausky, Koželj in Prelovšek, 2006; Krečič, 2002; Prelovšek, 2005; Stele 1967). Krečič (1997) pravi, da se je arhitekt Plečnik tudi v grafičnem oblikovanju »držal svoje razvojne poti in je tako glede na napredovanje grafičnega oblikovanja ostal na nekakšnem oblikovnem otoku, ki ima vrednost sam po sebi, a se nikamor ne vključuje; nikamor tudi ne vodi in se z njim sklene.«

Knjige, ki jih je oblikoval Plečnik, so: *Sonetni venec* (1926), knjiga fotografij njegovih arhitekturnih del na Hradčanih in Lanih (1928), *Makalonca* (1944), *Slovenski slikarji* (1949), *Architectura perennis* (1951), *Napori* (1955). Oblikoval je koledar za Mohorjevo družbo (1952). Pomembno je oblikovanje štirih publikacij Ljubljanske šole za oblikovanje (1923, 1925, 1928, 1937). Za nekaj letnikov revije *Dom in svet* je izdelal naslovnice. Sicer se je v grafičnem oblikovanju največ ukvarjal z znaki, napisi in tiskovinami (Bernik, 1989; Bulovec, 1975; Jenko, 1999; Krečič, 1997). Za pravljice z naslovom *Makalonca* je sam izdelal okraske, vinjete, dekorativne inicialke in pisavo, ki so krasile naslovne strani ter začetne strani posameznih pravljič. Njegovi napisi imajo večinoma značilnosti linearnih, tudi geometrijskih linearnih in egipčanskih črk (Možina, 2003). Črkovni in nečrkovni znaki (predvsem večje velikosti) se pojavljajo tudi v votli, obrisni različici. V tisku je navadno uporabljal linearne geometrijske pisave (npr. v *Architecturi perennis*) ali polkrepke in krepke različice pisav, ki imajo razliko v odebelitvi potez (klasicistične in baročne) (Možina, 2003), kurzivne različice večinoma v osnovni, ne odebeljeni, različici (npr. v *Makalonci* in *Naporih*). Eksperimentalni je tudi s črkopisom, na primer za napise Jezusove cerkve v Mariji Bistrici na Hrvaškem (1943) je oblikoval zanj značilne posebne glagolske znake. V znakih je kombiniral zgodnjo okroglo obliko in kasnejšo oglato obliko glagolskega rokopisa (Možina in Munda, 2006).

Pričujoči prispevek je osredotočen na knjižico pravljič *Makalonca*, ki jo je arhitekt oblikoval v celoti, ter njena kasnejša ponatisa, ki naj bi verno sledila izvorniku, a sta na žalost slaba in popačena posnetka izvirne izdaje.

2 *Makalonca*

Slovenski pisatelj Fran Saleški Finžgar je avtor štirih pravljič s skupnim naslovom *Makalonca*. Med viхро druge svetovne vojne je naletel na porumenel zvezek s pravljičami, ki jih je zapisal leta 1888. Pravljič je predelal, nekaterim deloma dal nove naslove ter jih pokazal sosedu arhitektu Jožetu Plečniku. Slednji se je takoj navdušil. Izbrane so bile štiri pravljičice s skupnim naslovom

Makalonca (Finžgar, 1944; Šifrer, 1988). Knjiga je prvič izšla leta 1944 v dveh izdajah (trdi in mehki vezavi), nato leto po arhitektovi smrti (1958) in sto let po prvih zapisih pravljic (1988) – obakrat v mehki vezavi.

Prva izdaja je izšla v mesecu septembru pri Novi založbi v Ljubljani. Avtor je želel bralce (in tudi sebe) odmakniti iz »sedanje strašne stvarnosti v lep otročji svet« (Šifrer, 1988). Javnosti je bilo prvo besedilo o tej izdaji posredovano šele v oktobru v časopisu *Slovenec* (Kulturni, 1944), kjer je izpostavljena lepota pisateljevega jezika ter estetika oblikovanja in bogato okrasje, ki smiselno poudari vsebino pravljic.

V drugi izdaji naj bi bil dodan le avtorjev uvod, oblikovno pa naj bi bila knjižica »prav taka, kakor jo je priredil Plečnik« (Finžgar, 1958). Šifrer (1988) sicer navaja, da se tretja izdaja *Makalonce* (1988) jezikovno opira na prvo izdajo (1944) ter da sta le uvod in končna opomba (v kolofonu) vzeta iz druge izdaje (1958). Nadalje navaja: »Tisk s Plečnikovimi ilustracijami je prav tak kot v obeh prej omenjenih izdajah; ...« Slednje pa nikakor ne drži.

2.1 Oblika *Makalonce* iz leta 1944

Knjižica pravljic je natisnjena v dveh barvah. Dekorativni elementi in inicialke so v rdeči barvi, pisava uvodnih stavkov pri pravljicah pa v črni barvi, enako kot ostalo besedilo (Slika 1). Glavno besedilo se deloma tudi podreja okrasju, a mu daje naslonilo oz. določa format zrcala. Posebnost stavljenega besedila je, da določene vrstice besedila segajo prek osnovne širine zrcala.

Prva izdaja je izšla v dveh različnih vezavah. Notranji del je tipografsko enak, stavljen je bil ročno. Tiskan je bil v tehniki visokega tiska (Gascoigne, 1998; Kipphan, 2001), a odtisnjen na različna papirja. Papir trde vezave je kakovostnejši, v njem je viden tudi vzorec papirnega sita. Trda vezava je vezana v polplatno (platno rdeče barve v kombinaciji s papirno prevleko, ki ima v papirni masi modre nitke). Na platnenem delu platnic je z vročim tiskom v zlati barvi odtisnjena ilustracija (31 × 84 mm), ki je umeščena na sredino širine platnenga dela platnic. Po višini platnic pa je pomaknjena proti zgornjemu delu, za 26 mm odmaknjena od zgornjega roba. Mehka vezava je vplatničena v karton, ki ima ravno tako v papirni masi modrikaste nitke. Drugačna ilustracija kot na platnicah trde vezave je v rdeči barvi in je odtisnjena na bel karton. Izrezan odtis kartona (17,5 × 79 mm) z ilustracijo (14 × 71 mm) je nalepljen na prvo stran kartonskega ovitka v optični sredini. Knjižni blok je v obeh izdajah šivan.

Podatki o velikosti knjižnih blokov, zrcala in belih robovih so zbrani v Preglednici 1. Besedilo je večinoma v formatu zrcala, ki obsega 13 cicerov, določene

Slika 1: Uvodne dekoracije, rokopisna pisava z ligaturama ME in TE ter ilustrirana inicialka pravljice Makalonca

vrstice besedila so daljše, a ne presegajo širine 17 cicerov. Ti posegi v natančno določena klasična tipografska pravila tistega obdobja so ne samo nenavadni, temveč za takratno slovensko oblikovanje revolucionarni. Včasih delujejo posamezne daljše vrstice besedila kot okvir ilustracije ali strani, drugič kot protiutež ilustraciji ali inicialki, včasih pa samo razgibajo zrcalo s samim besedilom. Predvidevamo, da je Plečnik določil,² katere vrstice besedila bodo daljše (17 cicerov) od osnovne širine zrcala (Slika 2).

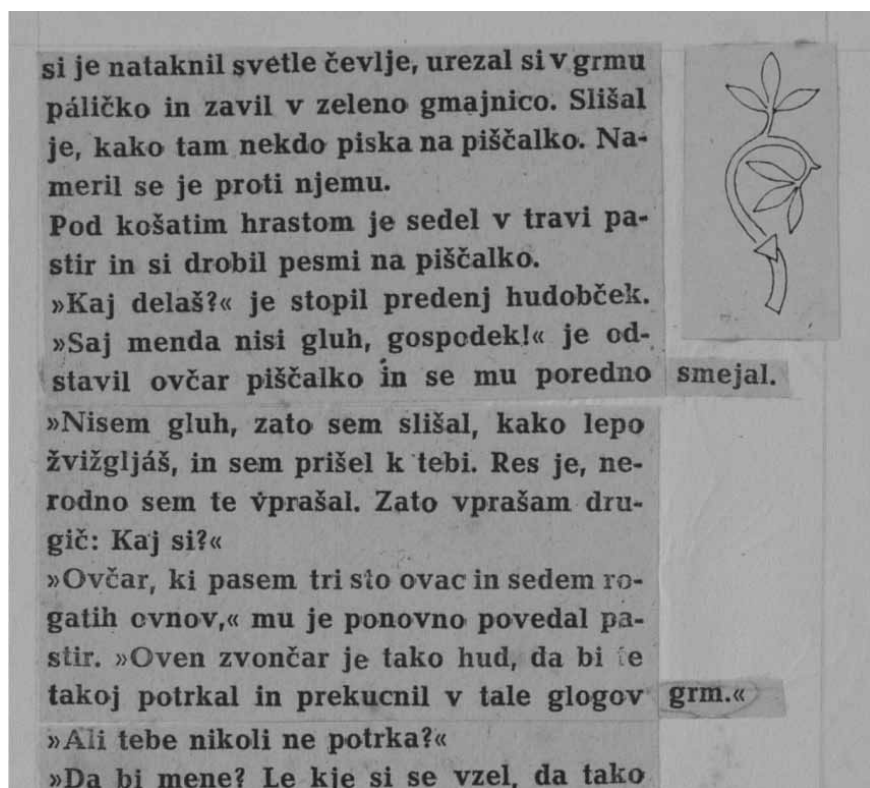
² Plečnik je bil izredno natančen pri svojem delu in je slednje terjal tudi od svojih študentov (Grabrijan, 1968). V njegovi hiši je bilo med osnutki najdenih osem strani ročno izdelanega preloma Makalonca.

Preglednica 1: Razlike v velikosti knjig, knjižnih blokov, zrcal in belih robov v vseh izdajah

	1944 trda vezava	1944 mehka vezava	1958	1988
Format knjige s platnicami	126 × 175 mm	130 × 181 mm	122 × 165 mm	120 × 170 mm
Velikost knjižnega bloka	121 × 170 mm	124 × 173 mm	122 × 165 mm	120 × 170 mm
Velikost zrcala	156 (204) × 282 t. e.	156 (204) × 282 t. e.	168 (216) × 278 t. e.	156 (204) × 280 t. e.
Notranji rob	37 (19) mm	38 (20) mm	36 (18) mm	37 (20) mm
Zgornji rob	30 mm	34 mm	28 mm	30 mm
Zunanji rob	25 mm	27 mm	22 mm	21 mm
Spodnji rob	34 mm	35,5 mm	32 mm	35 mm

Če bi Plečnikovo rokopisno obrisno pisavo poskušali umestiti v tipografsko Voxovo klasifikacijo, ki jo je prevzelo mednarodno združenje tipografov AtypI (McLean, 2000; Možina, 2003), bi sicer bila razporejena med dekorativne pisave, vendar osnova črk podaja izrazite značilnosti linearnih geometrijskih pisav. Besedilo v črni barvi ter uvodna vinjeta z ilustrirano inicialko (obe v rdeči barvi) sta pri obeh izdajah enako razporejena in umeščena v zrcalo. V napisih je moč najti tudi »ligature«, kot so na primer JE, LA, ME, TN, TR ter TE in TO, ki sta izdelani v dveh oblikovnih različicah. Enako sta tudi črki E in N uporabljeni v dveh oblikovnih različicah. Črka U ima na desni strani vertikalni podaljšek – kot ga imajo navadno minuskulne različice te črke. Navkljub inicialki je stavljena prva črka besedila (Slika 1). Za glavno besedilo je bila v prvi izdaji uporabljena krepka različica pisave candida.³ Tipografski podatki izdaj so v Preglednici 2.

3 Vzorčnika črk tiskarne Merkur, kjer so bile knjige natisnjene, nismo našli. Pomagali smo si z razpoložljivimi vzorčniki črk iz tistega in kasnejšega obdobja, nadalje tudi s primeri črk, ki so objavljeni v učbenikih za stavce: Stavce in njegovo delo iz leta 1946, ki ga je napisal Otmar Mihalek. Slednji je bil odgovoren za tisk Makalonce. Učbenik sicer ni bil tiskan v isti tiskarni kot knjižica pravljic. Številčno relativno bogat vir je tudi učbenik Priročnik za ročne stavce iz leta 1957, ki ga je napisal Maks Blejec, natisnjen pa je bil v isti tiskarni (Ljudska pravica) kot Mihalekov prvi povojni učbenik. Pomagali smo si tudi z delom *Encyclopaedia of type faces* (2001), v kateri so avtorji (Pincus Jaspert, Turner Berry in Johnson) zbrali primere originalno izdelanih pisav. Tiskarno Merkur so po drugi svetovni vojni preimenovali v Tiskarno Toneta Tomšiča, ki pa že vrsto let ne obstaja več – prevzela jo je tiskarna Ljubljana, ki je delavnice preselila v svoje prostore. Tudi mogočna tiskarna Ljudske pravice že vrsto let ne obstaja več.

Slika 2: Del ročno prelomljene strani krtačnega odtisa (vir: Arhitekturni muzej Ljubljana)

Preglednica 2: Razlike v uporabljenem slogu pisave, velikosti pisave in razmiku v vseh izdajah

	1944 (obe izdaji)	1958	1988
Glavno besedilo	egipčanska pisava; krepka	egipčanska pisava; krepka	franc. renesančna pisava; krepka
Velikost/razmik	8/10 t. e.	8/10 t. e.	9/10 t. e.
Paginacija	egipčanska; krepka	egipčanska; krepka	franc. renesančna; krepka
Velikost	8 t. e.	8 t. e.	9 t. e.
Moto	egipčanska; kurzivna	egipčanska; kurzivna	franc. renesančna; kurzivna
Velikost/razmik	8/10 t. e.	8/10 t. e.	9/10 t. e.
CIP	/	/	baročna navadna
Velikost/razmik	/	/	8/9 t. e.

Kraj in leto izida	egipčanska; navadna	egipčanska; navadna	baročna; navadna
Velikost/razmik	14 t. e.	10/14 t. e.	9/9 t. e.
Uvod	/	egipčanska; kurzivna	franc. renesančna; elektronska kurziva
Velikost/razmik	/	8/10 t. e.	9/10 t. e.
Pojasnilo izdaje	egipčanska; kur- zivna	egipčanska; kur- zivna	franc. renesančna; kurzivna
Velikost/razmik	8/10 t. e. (podpis: 7 t. e.)	8/8 t. e. (naslov: 8/12 t. e.)	9/10 t. e. (podpis: 7 t. e.)
Vsebinsko kazalo	egipčanska; krepka (naslov: egipčanska; navadna)	egipčanska; krepka (naslov: klasicistična; krepka)	egipčanska; krepka (naslov: egipčanska; navadna)
Velikost/razmik	8 t. e. (naslov: 14 t. e.)	8 t. e. (naslov: 16 t. e.)	8 t. e. (naslov: 14 t. e.)
Zaključne misli	egipčanska; kurzivna	egipčanska; kurzivna	franc. renesančna; navadna
Velikost/razmik	8/10 t. e. (podpis: 7 t. e.)	8/10 t. e. (podpis: 8 t. e.)	9/10 t. e. (podpis: 9 t. e.)
Pisava spremnega besedila	/	/	franc. renesančna; krepka elektronska kurziva
Velikost/razmik	/	/	9/10 t. e.
Kolofon	klasicistična; navadna	egipčanska; navadna	baročna; navadna
Velikost/razmik	6/7 t. e. (kraj: 8/11 t. e.)	6/8 t. e.	6/8 t. e.

2.1.1 Mikrotipografija v izdajah iz leta 1944

Mikrotipografija prve izdaje sledi takratnim pravilom njene uporabe. Slednja so bila določena na podlagi pravil, ki so se uporabljala za stavljenje nemškega jezika.⁴ V knjigi nekatera ločila niso stavljena popolnoma levostično, kot je sicer značilno za današnjo rabo. Vprašaj, klicaj, dvopičje in podpičje so stavljeni z

⁴ V knjigi Miroslava Ambrožiča *Tiskarstvo, ki je izšla leta 1937, avtor navaja 32 literaturnih virov (str. 279, 280), od tega 25 virov izdanih na nemško govorečem območju (Nemčija, Avstrija in Švica), uporabil pa je tudi nemški prevod angleškega avtorja Stanley Morisona. Iz uporabe mikrotipografije je razvidno, da je Ambrožič sledil rabi, ki je bila značilna za nemško območje. Iz priročnika Stavec in njegovo delo avtorja Otmarja Mihaleka (1946) je razvidno, da je uporaba mikrotipografije sledila rabi v nemških pokrajinah. Jasno pa je, da zaradi takratnih političnih razmer avtor ni omenil, kje je črpal viro, pravila in primere. Kasneje beremo v knjigi Maks Blejca *Priročnik za ročne stavce iz leta 1957 (str. 4)*, da so se pri pripravi smernic tipografskega oblikovanja zgledovali po knjigi Paula Rennerja *Die Kunst der Typographie*. Tudi v kasnejši slovenski strokovni literaturi z začetka 70. let prejšnjega stoletja (*Ročni stavec 1, 1971; Ročni stavec 2, 1972*) je vidna zelo podobna uporaba mikrotipografije kot na nemškem območju.*

manjšim odmikom, tj. v velikosti 1 tipografske enote.⁵ Uporabljen pomišljaj se oblikovno razlikuje od današnje rabe pomišljaja v slovenščini, saj je v knjigi stavljen dolgi pomišljaj.⁶ V skladenjski rabi je vidna uporaba manjšega praznega prostora pred in za njim, kot je med ostalimi besedami v vrsti. Vezej je uporabljen pri podvojenih medmetih in tudi med osebnim imenom ter vzdevkom. V obeh primerih je to stični vezaj, na primer fi-fifi, bicka-backa, pika-pik-pok, u-u-u, ho-ho, hov-hov-hov in kovač-stiskač, fantek-cesarjevič. Ko gre za ločevanje besed oz. za poudarjanja, pa je stavljen nestični (dolgi) pomišljaj, na primer solii – solii – ..., mekeké – makaké, ššš – ššš – ... Uporabljeni dvojni srednji narekovaji, ki so stavljeni popolnoma desno- (na začetku) oz. levostično (na koncu). Za ustrezno naglaševanje (tudi pri enozložnicah) so stavljene akcentirane črke, in sicer á, à, é, è, í, ó, ô, ú.

Pri zaključevanju podpisov je v naslovni poli pri podpisu mota »SV. PISMO« uporabljena samo pika okrajšave. V zadnjem delu knjige pa je obakrat stavljena tudi pika zaključevanja: »F. S. FINŽGAR.« in »SV. PISMO.«.

2.2 Oblika *Makalonce* iz leta 1958

Knjižica je bila izdana samo v eni, tj. mehki, vezavi. Oblika platnic pa je povzeta po trdovezani izdaji iz leta 1944: bel karton ima na levem delu rdečo pasico, na katero je odtisnjena ilustracija v »zlati« (sedaj oker) barvi. Rdeči del ovitka je enake širine kot platno v prvi izdaji (47 mm), a ilustracija je po višini umeščena nižje, tj. na optično sredino strani. Hkrati je na ovitku v spodnjem desnem delu dodan napis knjige, ki naj bi bil v zlati barvi. Oblikovno je napis enak napisu prve strani istoimenske pravljice.

Tudi ta izdaja je tiskana v tehniki visokega tiska. Papir je po kakovosti bolj podoben papirju, ki je bil uporabljen za mehkovézano izdajo prvega natasa. Knjižni blok je šivan z žico vzporedno s hrbtom knjižnega bloka. Slednje ne omogoča popolnega odpiranja knjige. Zato je notranji beli rob manjši (vsaj za 5 mm). Tega pa pri razporejanju zrcala na knjižno stran niso upoštevali in vse

5 *Nekoč* (Ambrožič, 1937; Mihalek, 1946; Blejec, 1957; Paradiž, 1971; Mrak, 1972) vprašaj, klicaj, dvopičje in podpičje niso bila levostična ločila. Med besedilom in temi ločili so dodali od 1 do 1,5 tipografske enote praznega prostora. To je veljalo za velikosti črk do 10 tipografskih enot, pri večjih velikostih pisav pa so dodali še več praznega prostora.

6 V starejši slovenski literaturi s področja priprave besedila: Tiskarstvo (1937), Stavec in njegovo delo (1946), Priročnik za ročne stavce (1957), Ročni stavec, 1. del (1971) in 2. del (1972), Tehnologija stavljenja 3 (1980) ni uporabljen navadni, temveč dolgi pomišljaj, ki je imenovan »pomišljaj« in celo »navadni pomišljaj« (Mrak, 1980, str. 394). To je pravzaprav logično, saj se je (široka) uporaba dolgega oz. podaljšanega pomišljaja ukinila s Slovenskim pravopisom iz leta 1990. Njegova uporaba je bila omejena na medpovedno ločilo za nakazovanje neenododnosti delov besedila ali besedilnih primerov (Dobrovoljc, 2004, str. 200, 201). Lahko rečemo, da so tipografska pravila za slovenski jezik tudi sledila pravilom, ki so jih določali pravopisi.

gradivo deluje bolj pomaknjeno proti vezniku kot pa v prvi izdaji. Zrcalo je po širini večje kot v prvi izdaji; meri 14 oz. 18 cicerov. Po višini pa je malenkost manjše; 23 cicerov in 2 enoti. Zaradi različnega formata papirja so beli robovi različni (Preglednica 1). Ker je v ponatisu širina zrcala večja za cicero, začetne ilustracije niso v formatu zrcala, kot je predvideval in jih izdelal Plečnik. Rokopisno besedilo ob ilustraciji je bolj pomaknjeno v desno kot v prvi izdaji (za 3 enote).

Glavno besedilo je enake velikosti in razmika kot prva izdaja (8/10 enot). Uporabljena je tudi krepka različica pisave, a pisava, sicer istega sloga, je druga⁷ (Preglednica 2).

2.2.1 Mikrotipografija v ponatisu iz leta 1958

Mikrotipografija ponatisa deloma sledi pravilom, ki so bila uporabljena v prvi izdaji in deloma siceršnjim pravilom tistega časa. V tej izdaji je tudi vprašaj levostično ločilo. Morda so se zaradi oblike vprašaja, ki je bistveno širši kot v prvi izdaji, odločili za popolno stičnost. Klicaj, dvopičje in podpičje pa so stavljene z odmikom 1 tipografske enote. Tudi v ponatisu je uporabljen dolgi pomišljaj. V tej izdaji pa je vidna uporaba običajnega (in ne manjšega) praznega prostora pred in za njim. Vežaj, srednji narekovaj in akcentirane črke so stavljene enako kot v prvi izdaji.

Pri zaključevanju podpisov v naslovni poli pri podpisu mota »Po svetem pismu« ter v zadnjem delu knjige »Preg 26, 20« ni uporabljena pika zaključevanja, kar lahko srečamo v prvi izdaji. Pika ni stavljena niti za označevanje okrajšave v »Preg 26, 20«. Je pa pika zaključevanja uporabljena za naslovom na str. 91. Neuporabo oz. uporabo pike bi verjetno lahko pripisali nedoslednosti stavcev in korektorjev v tiskarni.

2.3 Oblika Makalonce iz leta 1988

Tudi ta ponatis je bil izdan samo v mehki vezavi. Oblika platnic je povzeta po ponatisu iz leta 1958 oz. je poskus posnetka trdovezane izdaje iz leta 1944. Rdeči del ovitka je širši kot platno v prvi izdaji oz. rdeči del kartona pri prvem ponatisu (49 mm). Ilustracija je po višini umeščena še nižje kot pri prejšnjem

7 Zaradi pomanjkanja vzorčnikov črk tiskarne Primorski tisk, kjer je bil narejen ponatis in ki je kasneje šla v stečaj, in zaradi majhnega števila primerov pisav ionic in excelsior v Sloveniji iz tistega obdobja ter nepridobljenega primera krepke različice excelsior – niti v *Encyclopaedia of type faces* (Pincus Jaspert, Turner Berry in Johnson, 2001), ne bi mogli z gotovostjo trditi, katera od omenjenih pisav je uporabljena v ponatisu. Nekaterih razlike med pisavama, kot je na primer višina srednjega črkovnega pasu, širina črk, oblika nekaterih številčk (dva in sedem), nakazujejo, da je bolj verjetno uporabljena pisava ionic kot pa excelsior.

ponatisu, tj. na optično sredino strani. Na spodnjem desnem delu ovitka se ponovi naslov knjige, ki ga pri prvem tisku ni bilo, temveč je bil dodan pri izdaji iz leta 1958. Napis ni na sredini belega dela ovitka, temveč je na desni strani manjši rob. Sklepamo lahko, da je v izvodu knjige, ki je bil preučevan, ovitek zamaknjen v desno in naj bi v osnovi rdeči del ovitka obsegal enako širino kot v predhodnem ponatisu, tj. 47 mm. Ovitek te izdaje je plastificiran s sijajno folijo.

Besedilo v tej izdaji je bilo stavljeno s fotostavno napravo, knjiga pa tiskana v tehniki ploskega, ofsetnega tiska (Gascoigne, 1998; Kipphan, 2001). Papir je slabe kakovosti, podoben papirju, ki je bil uporabljen za mehkovozano izdajo prvega natasa in prvega ponatisa. Knjižni blok je šivan. V tem ponatisu je z razliko od predhodnega omogočeno skoraj popolno odpiranje knjižnega bloka. Potrebno je poudariti bistveno večji obseg dela.

Knjižni format je enak velikosti knjižnega bloka, a manjši od obeh prvotiskov. Zrcalo je po širini enako kot pri prvi izdaji. Po višini pa je malenkost manjše, tj. 23 cicerov in 4 enote. Zaradi različnega formata papirja so beli robovi različni (Preglednica 1).

Glavno besedilo je večje velikosti, a enakega razmika kot v predhodnih izdajah (9/10 enot). Uporabljena je krepka različica pisave, tako kot smo jo srečevali v obeh predhodnih izdajah. Tokrat pa ni bila spremenjena samo vrsta pisave, temveč kar črkovni slog; glavno besedilo je stavljeno s pisavo Sabon⁸ francoskega renesančnega črkovnega sloga (Preglednica 2). Neprimerna je tudi uporaba elektronske kurzive⁹ namesto prave kurzivne različice pisave.

Na strani 65 (v 18 vrstici) so stavci zagrešili napako pri stavljenju besedila, spregledali pa so jo tudi korektorji – namesto črke »š« je stavljena črka »č«, torej »morač«, namesto »moraš«.

2.3.1 Mikrotipografija v ponatisu iz leta 1988

Mikrotipografija ponatisa deloma sledi pravilom, ki so bila uporabljena v prvi izdaji in deloma siceršnjim pravilom obdobja, v katerem je bil ponatis izdelan. Klicaj, (tokrat ponovno) vprašaj, dvopičje in podpičje pa so stavljene z manjšim odmikom, tj. v velikosti 1 tipografske enote.

8 *V pomoč nam je služil vzorčnik črk (Fotostavek) tiskarne Delo, kjer je bil izdelan ta ponatis. V vzorčniku na žalost ni navedeno leto izida. Glede na tehnološke spremembe v slovenskih grafičnih podjetjih (uporaba fotostavnih naprav v pripravi besedila) predvidevamo, da je bil vzorčnik izdan v 80. letih prejšnjega stoletja.*

9 *Elektronska kurziva ni prava oz. posebej izdelana različica pisave. Tako se imenuje, če so črke navadne oz. pokončne različice pisave samo nagnjene v desno pod določenim kotom. Slednje je bilo v slovenskem fotostavljenju običajno (!), zlasti ker je bilo pravič v zgodovini tiskarstva mogoče črko deformirati (Možina, 2003). Še več, celo poveličevali so novo tehnološko zmožnost (Fotostavek; Žiljak, 1988).*

Uporabljeni pomišljaj se oblikovno razlikuje od dolgega pomišljaja, ki je bil uporabljen v prvi izdaji in prvem ponatisu. Tu je stavljen pomišljaj in ne dolgi pomišljaj. V besedilu je vidna uporaba običajnega (in ne manjšega) praznega prostora pred in za njim. Če pa gre za ločevanje besed oz. za poudarjanja, pa je stavljen nestični dolgi pomišljaj, tako kot v prvi izdaji. Vežaj, dvojni srednji narekovaj in akcentirane črke so stavljeni enako kot v prvi izdaji in prvem ponatisu. V pojasnjevalnem besedilu na koncu knjige pa je znotraj dvojnega srednjega narekovaja uporabljen spodnji-zgornji enojni narekovaj. Slednje je zoper priporočila, ki jih podaja uporaba mikrotipografije.¹⁰

Pri zaključevanju podpisov v naslovni poli pri podpisu mota »Po svetem pismu« ter v zadnjem delu knjige »Preg 26, 20« ni uporabljena pika zaključevanja, kar lahko srečamo v prvi izdaji. Pika ni stavljena niti za označevanje okrajšave v »Preg 26, 20«. Pika zaključevanja ter piki za označevanje okrajšave so uporabljene pri podpisu na str. 91 (»F. S. FINŽGAR.«). Lahko pa vidimo, da za podpisom avtorja pojasnjevalnega besedila (str. 103) ni stavljena zaključna pika. Neuporabo oz. uporabo pike bi verjetno tudi tokrat lahko pripisali nedoslednosti stavcev in korektorjev v tiskarni. V osemdesetih letih preteklega stoletja se pika zaključevanja pri podpisih ni uporabljala.

3 Zaključki

Plečnik kot arhitekt je bil naklonjen eksperimentiranju, kar je vidno tudi v grafičnem oblikovanju te knjige. Ni se zadovoljil samo s »posebnim« stavljenjem glavnega besedila in drugačno umestitvijo okraskov. Izdelal je dve knjižni izdaji, tj. »prestizno« trdovezano in »navadno« mehkovozano, ki z današnjega vidika zagotovo ni navadna, saj je ovitek večji od knjižnega bloka, uporabljen je karton z vzorcem, ilustracija ovitka je natisnjena posebej in nato nalepljena nanj. Izdaji se razlikujeta še v velikosti knjižnega bloka in uporabljenem papirju.

Za prvi ponatis je avtor pravljic posebej zahteval, da je oblikovno identičen izvirni izdaji, dodan naj bi bil le uvod. Na žalost avtorjeva želja ni bila uresničena, saj sta bili velikost knjige in zrcala zelo spremenjeni. Vinjete, dekorativne inicialke in rokopisne črke zaradi širšega zrcala ne morejo biti enako umeščene. Pisava je enakega črkovnega sloga, a črke se oblikovno močno razlikujejo od črk prve izdaje. Ovitek je ponesrečena kopija izvirnika. Hkrati so spremembe še v vsebini knjige.

¹⁰ Za narekovaj znotraj narekovaja mora biti uporabljena oblikovno enaka različica dvojnega in enojnega narekovaja, na primer oba srednja ali oba spodnja-zgornja (Forssman in Jong, 2004; Gullbins in Kahrmann, 2000; Možina, 2009; Willberg in Forssman, 2005).

Tudi v drugem ponatisu je poudarjeno, »da so narejene manjše vsebinske spremembe, a oblikovno je knjiga identična arhitektovemu originalu«. Širina zrcala je sicer enaka širini prve izdaje, vendar pa so bile narejene številne tipografske spremembe. Za glavno besedilo je uporabljen popolnoma drug črkovni slog. Za nekatere dele besedila (npr. kolofon) je izbrana pisava oblikovno drugačnega črkovnega sloga. Vsebinsko kazalo je faksimile prve izdaje – to pomeni že tretji črkovni slog v tej knjigi. Razlika je tudi v velikosti črk. Nedopustna je uporaba elektronske kurzive. Ovitek je podoben kot v prvem ponatisu, a tokrat celo plastificiran s sijajno folijo (!).

V nobenem ponatisu se niso ukvarjali s pisavo ali vsaj črkovnim slogom (1988), temveč samo s širino črkovnih znakov, da bi dobili iste črke in besede v posamezno vrstico, četudi na račun širine zrcala (1958) ali celo velikosti pisave (1988). Če sprejmemo nekatere mikrotipografske spremembe (1988), da bi bila izboljšana čitljivost, se pojavi vprašanje, zakaj potem ni bil moderniziran tudi jezik.

Ponatis tako posebnega in izvirnega dela bi moral slediti Plečnikovemu oblikovanju. Ravno nasprotno pa sta oba ponatisa slabi kopiji izvirnika, s čimer je slovenska kulturna dediščina veliko izgubila. Lahko le upamo, da bo morebitni tretji ponatis tega dela vsaj podoben, če že ne enak prvi izdaji.

Zahvala

Zahvaljujem se Ani Porok iz Arhitekturnega muzeja v Ljubljani, ki mi je od leta 2004 dalje prijazno omogočala pregledovanje Plečnikovih grafičnih del.

Ira Ratej, ki je zaznala mojo navdušenost nad grafičnim in tipografskim delom arhitekta Plečnika, me je pred mnogimi leti prijetno presenetila, ko mi je poklonila drugo izdajo *Makalonce*. Otroško veselje v meni pa je vzbudila Barbara Blaznik, ki mi je med nastajanjem pričujočega besedila poklonila prvo izdajo pravljic v trdi vezavi.

Navedeni viri

1. Ambrožič, M. (1937). *Tiskarstvo*. Ljubljana: Samozaložba.
2. Bernik, S. (1989). *Plakat & znak*. Ljubljana: Revija Sinteza.
3. Blejec, M. (1957). *Priročnik za ročne stavce*. Ljubljana: Združenje grafičnih podjetij Jugoslavije, sekcija za LRS.

4. Bulovec, Š. (1975). *Prešernova bibliografija*. Maribor: Založba Obzorja.
5. Dobrovoljc, H. (2004). *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: ZRC SAZU.
6. Finžgar, F. S. (1944). *Makalonca*. Ljubljana: Nova založba.
7. Finžgar, F. S. (1958). *Makalonca*. Celje: Mohorjeva družba.
8. Forssman, F. in Jong, R., (2004). *Detailtypografie*. Mainz: Hermann Schmidt.
9. *Fotostavek*. Ljubljana: Delo.
10. Gascoigne, B. (1998). *How to identify prints: a complete guide to manual and mechanical process from woodcut to ink jet*. London: Thames and Hudson.
11. Grabrijan, D. (1968). *Plečnik in njegova šola*. Maribor: Obzorja.
12. Gulbins, J. in Kahrmann, C., (2000). *Mut zur Typographie*. Berlin: Springer.
13. Hrausky, A., Koželj, J. in Prelovšek, D. (2006). *Jože Plečnik: Vienna, Prague, Ljubljana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
14. Jenko, R. (1999). *Vizualno razmišljanje*. Ljubljana: R. Jenko; Sanje.
15. Kipphan, H. (2001). *Handbook of print media*. Berlin: Springer.
16. Krečič, P. (1997). *Jože Plečnik: branje oblik*. Ljubljana: DZS.
17. Krečič, P. (2002). *Plečnik in ekspresionizem*. Ljubljana: Nova revija.
18. Kulturni obzornik. (1944, 7. oktober). *Slovenec*, 230, 3.
19. McLean, R. (2000). *The Thames and Hudson manual of typography*. London: Thames and Hudson.
20. Mihalek, O. (1946). *Stavec in njegovo delo*. Ljubljana: Prosvetni odsek zveznega tajništva grafične industrije.
21. Možina, K. (2003). *Knjižna tipografija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta; Naravoslovnotehniška fakulteta.
22. Možina, K. (2009). *Mikrotipografija*. Ljubljana: Naravoslovnotehniška fakulteta.
23. Možina, K. in Munda, P. (2006). Glagolitic script transposed into a Latin typeface. V *37th International Symposium on Novelties in Textiles, 2nd International Symposium on Novelties in Graphics and 7th International Symposium SCA: Colors of National Symbols* (10 f.). Ljubljana: University of Ljubljana.
24. Mrak, S. (1972). *Ročni stavec*. 2. del. Ljubljana: Šolski center tiska in papirja.
25. Mrak, S. (1980). *Tehnologija stavljenja* 3. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
26. Paradiž, J. (1971). *Ročni stavec*. 1. del. Ljubljana: Šolski center tiska in papirja.
27. Pincus Jaspert, W., Turner Berry, W. in Johnson, A. F. (2001). *Encyclopaedia of type faces*. London: Cassell.
28. Prelovšek, D. (2005). Plečnik and English art. V *Acta historiae artis Slovenica*, 10, 157–166.

29. Renner, P. (1939). *Die Kunst der Typographie*. Berlin: Frenfel & Engelbrecher Gebrauchsgraphik.
30. *Slovenski pravopis, 1, Pravila*. (1990). Ljubljana: DZS.
31. Stele, F. (1967). *Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898–1899*. Ljubljana: Slovenska matica.
32. Šifrer, J. (1988). V *Makalonca*. Celje: Mohorjeva družba.
33. Willberg, H. P. in Forssman, F. (2005). *Lesetypografie*. Mainz: Hermann Schmidt.
34. Žiljak, V. (1988). *Računalniški fotostavek*. Ljubljana: PIS tiska in papirja.

Dr. Klementina Možina, doc., je zaposlena na Katedri za informacijsko in grafično tehnologijo Oddelka za tekstilstvo Naravoslovnotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Naslov: Snežniška ulica 5, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: klementina.mozina@ntf.uni-lj.si